

УДК 316.61:159.9-051

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАЛУЧЕННЯ
ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ
ДО ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО НАПРЯМУ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

В. Є. Коваленко

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES
OF INVOLVEMENT SCHOOLCHILDREN WITH INTELLECTUAL
DISORDERS TO THE TOURIST AND LOCAL HISTORY ACTIVITIES
OF EXTRACURRICULAR EDUCATION**

V. Kovalenko

У статті розглядається проблема визначення психолого-педагогічних засад залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до гурткової роботи туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти. Актуальність наукової розвідки обумовлена наявністю потенційних можливостей використання змісту освіти туристсько-краєзнавчого напрямку щодо гармонізації процесів розвитку та соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями. Залучення дітей з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчої діяльності дозволяє розвивати їх самосвідомість, національну ідентичність, реалізувати інтереси у вивченні природного різноманіття, історико-культурного надбання України та світу, формуванні туристсько-спортивних та краєзнавчих знань, умінь і навичок, розвитку навичок самообслуговування, задоволення потреб у русі, стимуляції фізичного розвитку. Автором визначено психологічні засади включення школярів з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчої діяльності, що виявляються в первинній діагностиці та моніторингу інтересів та схильностей школярів з інтелектуальними порушеннями, психолого-педагогічному стимулюванні мотивації, самостійності та цілепокладання цих школярів; педагогічній діагностиці стану моторного розвитку та рухових якостей; виявленні ступеня сформованості навичок самообслуговування та самостійного проживання. Педагогічні засади залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчої діяльності базуються на визначенні просторово-предметних, психодидактичних і соціальних умов освітнього середовища гурткової роботи. Просторово-предметні умови освітнього середовища характеризують сукупність просторових і предметних «одиниць» (приміщень, меблів, приладів тощо) та спосіб їх функціонування в освітньому середовищі, яке надає суб'єктам комплекс різноманітних можливостей, провокуючи їх на вияв самостійності та вільної активності у різних видах діяльності, що є чинником та загальною закономірністю пізнавального розвитку. Психодидактичні умови передбачають наявність модифікованих курикулумів, адаптованих до особливостей

**Коваленко В. Є. Психолого-педагогічні засади залучення школярів
з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчого напрямку
позашкільної освіти**

психічної діяльності, потенційних можливостей і потреб школярів з інтелектуальними порушеннями. Соціальні освітні середовищні умови передбачають визначення стилю та форм взаємодії гуртківців і педагога туристсько-краєзнавчого гуртка, з метою підвищення соціалізованості та розвитку школярів, розвитку їх соціального досвіду, самостійності та соціально-нормативної поведінки.

Ключові слова: позашкільна освіта, інтелектуальні порушення, туристсько-краєзнавчий напрям позашкільної освіти, освітнє середовище, організаційний, корекційний, цільовий, терапевтичний підходи.

The article considers the problem of determining the psychological and pedagogical principles of involving schoolchildren with intellectual disorders in the group work the tourist and local history activities of extracurricular education. The relevance of scientific research is due to the potential opportunities to use the content of education in tourist and local history activities to harmonize the processes of development and socialization of schoolchildren with intellectual disorders. The involvement of schoolchildren with intellectual disorders in tourist and local history activities allows them to develop their self-awareness, national identity, to realize interests in the study of natural diversity, historical and cultural heritage of Ukraine and the world, the development of tourist, sports, and local history skills, self-service skills, satisfaction movement needs, stimulation of physical development. The author defines the psychological principles of inclusion of schoolchildren with intellectual disorders in tourist and local history activities. They are manifested in the primary diagnosis and monitoring of interests and aptitudes of schoolchildren with intellectual disorders, psychological and pedagogical stimulation of motivation, independence, and goal setting of these schoolchildren; pedagogical diagnostics of the condition of motor development and motor qualities; identifying the degree of skills' development of self-care and independent living. Pedagogical principles of involving schoolchildren with intellectual disorders to the tourist and local history activities are based on the definition of spatial-subject, psychodidactic and social conditions of the educational environment of group work. Spatial-subject conditions of the educational environment characterize the set of spatial and subject "units" (premises, furniture, appliances, etc.) and the way they function in the educational environment, which provides subjects with a range of different opportunities, provoking them to show independence and free activity in various forms. activities that are a factor and a general pattern of cognitive development. Psychodidactic conditions presuppose the presence of modified curricula adapted to the peculiarities of mental activity, potential opportunities, and needs of students with intellectual disabilities. Social educational environment involves determining the style and forms of interaction between schoolchildren and teachers of tourist and local history activities, to increase socialization and development of schoolchildren, the development of their social experience, independence, and socio-normative behavior.

Keywords: extracurricular education, intellectual disorders, tourist and local history activities of extracurricular education, educational environment, organizational, corrective, targeted, therapeutic approaches.

Постановка проблеми. Завдання сучасної системи освіти дітей з особливими освітніми потребами полягають у формуванні якостей, які будуть необхідні їм у самостійній життєдіяльності і праці. Зокрема, М. Супрун зазначає, що пасивність школярів з інтелектуальними порушеннями в різноманітному шкільному та позашкільному житті,

спілкуванні, відірваність від реальної практики не сприяє формуванню певного досвіду соціальної поведінки, ще більше ускладнює процеси їх соціалізації та розвитку (Супрун, 2009). На відміну від навчальної роботи в закладах загальної середньої освіти або спеціальній школі, яка чітко регулюється вчителем і вимогами освітньої програми, залучення дітей до закладів позашкільної освіти і діяльність дітей у гуртках має добровільний характер і базується на основі інтересів та вподобань дітей. Саме у такій діяльності виявляються здібності учнів, створюються умови для прояву активності, ініціативності, спілкування в різноманітних життєвих ситуаціях та взаємодії в колективі (Коваленко, 2019a; 2019b). Зокрема Е. Wethal наголошує, що залучення дітей з порушеннями психофізичного розвитку до гурткової роботи дозволяє розширити їх сферу спілкування та підвищити рівень соціального функціонування (Wethal, 2014).

Одним з пріоритетних напрямів діяльності системи позашкільної освіти є туристсько-краєзнавчий. Історія і культура, військові подвиги і долі співвітчизників, сімейні родоводи і народна творчість – все це і багато іншого стає предметом пізнання дітей, джерелом їх соціального, особистісного та творчого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Проблему залучення дітей з інтелектуальними порушеннями до позашкільної освіти вивчали І. Бех (2018), В. Коваленко (2019a; 2019b; 2020a-f), О. Литовченко (2013), В. Редіна (2000), В. Синьов, Ю. Бистрова, В. Коваленко й А. Бистров (2019), М. Супрун (2009), Н. Туренко (2020), Д. Шульженко (2018) та ін. Зокрема, І. Бех (2018), В. Синьов зі співавторами (2019), М. Арган (Agran and oth., 2017) розглядають проблему використання ресурсів позашкільної освіти у процесі соціалізації дітей з особливими освітніми потребами; Д. Шульженко (2018) проаналізовано умови створення «ситуації успіху» для таких дітей у процесі колективно-творчої діяльності в гуртковій роботі; В. Коваленко (2020b; 2020c) та О. Литовченко (2013) проаналізували моделі залучення дітей з особливими освітніми потребами до закладів позашкільної освіти; В. Редіна (2000) визначила засоби активізації пізнавального інтересу дітей з особливими освітніми потребами у гуртковій роботі. Проте, попри наявний інтерес дефектологів до проблеми залучення дітей з особливими освітніми потребами до позашкільної освіти, питання опису психолого-педагогічних засад залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчого напрямку

позашкільної освіти достатнього висвітлення у психолого-педагогічній науці не набуло. Разом із тим, необхідно відзначити чималий потенціал використання корекційних можливостей діяльності школярів з інтелектуальними порушеннями у гуртках і творчих об'єднаннях туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти (Коваленко, 2020с). Залучення дітей з інтелектуальними порушеннями до гурткової роботи туристсько-краєзнавчого напрямку, зокрема навчання за програмою «Юні туристи-краєзнавці» (Омельченко, 2017) дозволяє не лише сформувати у школярів знання про історію рідного краю, його традиції, культуру народу, але й реалізувати інтереси у вивченні природного різноманіття та історико-культурних надбань України та світу, формувати туристсько-спортивні та краєзнавчі знання, уміння і навички засобами позашкільної освіти.

Установлено, що використання змісту освіти туристсько-краєзнавчого напрямку має яскраво виражену корекційну спрямованість, дозволяє розвивати самосвідомість школярів з інтелектуальними порушеннями, формувати національну ідентичність; здійснювати фізичну підготовку, корекційний розвиток рухових якостей (сили, витривалості, гнучкості), задовольняти потреби школярів у руховій активності в процесі участі у спортивних іграх; розвивати навички самообслуговування та самостійного проживання під час туристичних походів; розширює сферу міжособистісного спілкування, досвід соціальної взаємодії тощо (Коваленко, 2020a-f). Але використати вказані ресурси туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти у процесі розвитку та соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями можливо лише за умови створення у закладі позашкільної освіти корекційно-розвивального освітнього середовища з урахуванням модально-специфічних закономірностей розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями. Тож перейдемо до розгляду психолого-педагогічних засад залучення дітей з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти.

Мета статті – схарактеризувати психолого-педагогічні засади залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Етимологія поняття «засади» дозволяє трактувати його як основу; найважливіші, вихідні положення чого-небудь (Бусел, 2005). Таким чином, психолого-педагогічні засади залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчого

напряму позашкільної освіти розглядаємо як сукупність основних психолого-педагогічних положень організації навчально-виховного процесу в гуртках туристсько-краєзнавчого напряму позашкільної освіти, що базуються на врахуванні модально-специфічних закономірностей психічної діяльності школярів з інтелектуальними порушеннями та організації на цій основі психодидактичних, просторово-предметних та соціальних умов освітнього середовища закладу позашкільної освіти.

Розглянемо психологічні засади залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчого напряму позашкільної освіти.

1. *Проведення діагностики інтересів та схильностей школярів з інтелектуальними порушеннями.* Саме інтерес пробуджує в дитини з порушеннями інтелектуального розвитку елементи творчості, робить її активнішою. Морозова (1969) з'ясувала, що при вмілому підході, в поступово і послідовно організованій діяльності у цих дітей починає формуватися пізнавальний інтерес, який сприяє подоланню інтелектуальної пасивності та стимулює розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями. Якщо дитина проявляє інтерес до занять спортом, рухливих ігор з елементами туризму, краєзнавчих досліджень у природі, історико-культурних об'єктів, то залучення такого школяра до туристсько-краєзнавчої діяльності буде для нього цікавим і корисним.

Разом з тим, Морозова (1969) з'ясувала, що інтереси школярів з інтелектуальними порушеннями характеризуються нестійкістю, орієнтацією на зовнішню привабливість, а не зміст. Тож особливого значення набуває психолого-педагогічне стимулювання у цих школярів мотивації, самостійності та цілепокладання.

2. *Психолого-педагогічне стимулювання мотивації, самостійності та цілепокладання школярів.* Ураховуючи нестійкість та недостатню глибину інтересів дітей з інтелектуальними порушеннями, актуальною потребою стає розвиток суб'єктної позиції учня, яка формується за рахунок умінь ставити цілі та визначати тактику їх досягнення у майбутньому, адже залучення до гуртків позашкільної освіти має виразну професійно-орієнтаційну функцію, отже впливає на професійно-трудову соціалізацію осіб з інтелектуальними порушеннями (Дрозд, 2020).

3. *Педагогічна діагностика стану моторного розвитку та рухових якостей* для визначення оптимального навантаження в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності.

4. Виявлення ступеня сформованості навичок самообслуговування та самостійного проживання, які мають бути враховані при організації туристських подорожей та екскурсій.

Створення корекційно-спрямованого освітнього середовища гуртка туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти вимагає створення педагогічних умов, які позитивно впливають на процеси соціалізації та розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями, адже сприятливий розвиток компенсаторних процесів у дітей інтелектуальними порушеннями залежить від цілого ряду спеціально створюваних умов для одержання освіти. С. Миронова (2008) розглядає ці умови як умови навчання (виховання), з-поміж іншого, спеціальні освітні програми і методи навчання, індивідуальні технічні засоби навчання й середовище життєдіяльності, а також педагогічні, медичні, соціальні та інші послуги (Миронова, 2008). Без цих умов є неможливим (чи ускладненим) засвоєння навчальної програми туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти дітьми з інтелектуальними порушеннями. До таких умов освітнього середовища відносимо просторово-предметні, соціальні та психодидактичні.

Плануючи залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до гурткової роботи туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти, особливу увагу слід приділяти створенню сприятливих предметно-просторових умов. Зокрема Efthymiou & Kington (2017) встановлено, що успішність корекції розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями значною мірою залежить від урахування потреб дітей і відображення в середовищі засобів для їх задоволення через маркування та однорідний підхід. Тож, просторово-предметні умови освітнього середовища характеризують не стільки сукупність, «колекцію» тих чи інших просторових і предметних «одиниць» (приміщень, меблів, приладів тощо), скільки спосіб їх функціонування в освітньому середовищі, яке надає суб'єктам комплекс різноманітних можливостей, провокуючи їх на вияв самостійності та вільної активності у різних видах діяльності, що є чинником та загальною закономірністю пізнавального розвитку (Коваленко, 2019b).

До просторово-предметних умов належать:

—безпеку освітнього середовища, забезпечена на основі правил безпеки, принципів доступності та раціональності;

– зручність навчальних приміщень. Приміщення, де відбуваються заняття гуртка туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти, мають бути просторими для відпрацювання практичних навичок, їх слід розміщувати тільки на першому або другому поверхах будівлі;

– достатня освітленість. Кабінет повинен мати природне освітлення. Незалежно від розміщення вікон (збоку, зверху), в навчальних приміщеннях світло має падати на робочі місця зліва;

– безпечність. Для організації безпечного переміщення дітей пандуси і сходи повинні мати з двох боків огороження висотою не нижче 0,9 м з поручнями на двох рівнях (0,7 і 0,5 м). Ребра сходінок мають бути заокруглені. В огорожі сходів передбачаються вертикальні елементи з проміжками не більше 0,1 м. Для дітей з інтелектуальними порушеннями перша та остання сходинки сходового маршруту повинні мати контрастний за кольором та фактурою матеріалу край, що відрізняється від решти сходінок;

– відповідність меблів. Навчальні меблі та обладнання приміщень мають відповідати віковим та морфофункціональним особливостям дітей, враховувати специфіку освітнього процесу туристсько-краєзнавчого напрямку та корекційно-реабілітаційних заходів. Заборонено використання лав і табуретів замість стільців;

– доречність наочності. Стіну, на якій розташована дошка, не можна перенавантажувати сенсорними стимулами, різноманітною наочністю, адже дитині з інтелектуальними порушеннями властиві порушення сприймання, тобто в процесі засвоєння знань вона може втратити об'єкт сприймання. Занадто велика кількість наочних посібників створює у школярів з інтелектуальними порушеннями «сенсорне перенасичення». Добираючи наочність, варто подбати про те, щоб найбільше враження на учнів справляли найбільш суттєві риси та ознаки об'єкта, щоб другорядне не відволікало їх від основного.

Особливого значення набувають *психодидактичні педагогічні умови освітнього середовища*. Для дітей з інтелектуальними порушеннями виняткового значення набуває модифікація освітніх програм туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти. Добираючи зміст освіти, слід керуватися тим, що може засвоїти дитина певного віку з огляду на рівень розвитку її пізнавальних можливостей та фізичних сил. Тобто варто визначити, чому навчати, як навчати і що це дасть для корекції психофізичних порушень дитини, її розвитку і становлення як особистості.

Для дітей з інтелектуальними порушеннями винятково важливим є впровадження охоронного режиму, який полягає у дозуванні навантаження відповідно до індивідуальних особливостей темпів роботи та швидкості наростання втоми; чергуванні розумової та фізичної праці, простих і складних завдань; створенні умов для додаткового відпочинку у вигляді релаксації. Зміст освіти дітей з інтелектуальними порушеннями має відповідати психічним можливостям цих учнів. Застосовуються різноманітні засоби навчання: наочні посібники, картографічний та роздатковий матеріали, технічні засоби навчання.

Охоронно-педагогічний режим – це певний розпорядок організації освітнього процесу, в ході якого створюються найсприятливіші умови для захисту ослабленої нервової системи і психіки дитини з особливими освітніми потребами від надмірних подразнень, різких змін в умовах перевтоми, появи астеничних реакцій тощо.

Згідно з нормами наказу МОЗ України № 144 «Про затвердження Державних санітарних норм та правил „Гігієнічні вимоги до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційних центрів”» (2013), безперервне зорове навантаження для учнів молодшого шкільного віку не повинно перевищувати 10 хв., середнього і старшого шкільного віку – 15 хв.

Заняття гуртка організовуються як теоретичні, так і практичні. Тривалість занять обчислюється в академічних годинах (45 хв. – 1 академічна година) і визначається з урахуванням психофізичного розвитку вихованців та допустимого навантаження.

Експерсії та практичні заняття є обов’язковими та необхідними складовими корекційно-спрямованого освітнього процесу. Вони передбачають створення умов для наближення змісту тем до реального життя. Періодичність експерсій і практичних занять на місцевості – один раз на місяць. Необхідною умовою організації експерсій і практичних занять на місцевості є дотримання санітарно-гігієнічних вимог та техніки безпеки.

Керівник гуртка має чітко визначити навчальну, корекційну і виховну мету експерсії відповідно до програми гурткової роботи, рівня засвоєння матеріалу школярами. Слід узгодити місце проведення експерсії, передбачене програмою, з місцевими умовами; правильним буде відвідання його вчителем заздалегідь. Керівник гуртка має передбачити маршрут і місця відпочинку (якщо це буде необхідно). Слід підготувати учнів до

проведення екскурсії: повідомити її мету, місце проведення, повторити правила дорожнього руху, техніки безпеки і поведінки у громадських місцях. Після екскурсії необхідно підвести підсумки.

При виконанні учнями завдань доцільно використовувати метод «кейсів» із детальним та лаконічним описом дій та їх послідовності, які мають здійснити школярі в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності. Зміст завдань, які надаються дітям з інтелектуальними порушеннями, має відповідати за рівнем труднощів їхній зоні найближчого розвитку. Корекційний ефект пов'язаний із забезпеченням вихованцю гуртка успіху і наполегливим закріпленням позитивних психічних новоутворень для переведення їх на рівень актуального розвитку пізнавальних здібностей учня. Завдання, адресовані до зони найближчого розвитку учня, мають виконуватися ним з педагогічною допомогою. У якості такої можуть бути використані різні види загально-орієнтувальних і таких втручань педагога в діяльність учня на різних її етапах, що направляють, пояснюють, підказують, стимулюють, корегують, підкріплюють. Не можна залишити поза увагою і наочні засоби, письмові інструкції, додаткову інформацію з тексту підручника тощо. Проте, з метою розвитку самостійності у вихованців рекомендується в міру закріплення у них певних умінь йти від диференційованої допомоги майже кожної дії школяра, від детальної розгорнутої словесної інструкції до все більш і більш загальної інструкції і до самостійного виконання завдання. Таким чином пізнавальні потенції школяра, що виявлялися епізодично, ситуативно, в умовах сприйняття допомоги, зможуть перейти у відносно стабільне особистісне утворення.

Залучення дітей з інтелектуальними порушеннями до гурткової роботи туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти передбачає створення *соціальних умов*.

1. Надання позитивного підкріплення проявам самостійності, виконаної операції або дії, соціально-нормативної поведінки тощо. Важливо пам'ятати, що навички формуються в «успішній» діяльності за наявності позитивних підкріплень;

2. Зв'язок із життям та можливість застосовувати отримані знання в процесі життєдіяльності, соціально-корисній праці;

3. Створення умов для розвитку критичності, адекватної самооцінки, реалістичного рівня домагань та розвитку самосвідомості на основі надання кожній дитині посиленого завдання або доручення, з урахуванням її індивідуальних здібностей, інтересів, захоплень, докладного роз'яснення

вимог до його виконання, надання допомоги та здійснення контролю за виконанням доручень.

Висновки. Отже, психолого-педагогічні засади залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку ми розглядаємо в аспекті визначення й урахування модально-специфічних закономірностей психічної діяльності школярів з інтелектуальними порушеннями та створення на їх основі спеціальних, максимально відповідних інтересам, потребам і можливостям дитини умов навчання (просторово-предметних, психодидактичних та соціальних). Визначено, що психологічними засадами залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти є проведення стартової діагностики схильностей та здібностей дітей до туристсько-краєзнавчої діяльності, психолого-педагогічне стимулювання мотивації, самостійності та цілепокладання школярів; виявлення стану розвитку моторної сфери та рухових якостей; встановлення ступеня сформованості навичок самообслуговування та самостійного проживання. Педагогічними засадами є створення просторово-предметних середовищних умов на основі правил безпеки, принципів доступності, раціональності та корекційної спрямованості предметних ресурсів; психодидактичних середовищних умов, що передбачають модифікацію навчальних програм туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти з урахуванням специфіки психомоторного розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями та соціальних умов, спрямованих на максимальний розвиток самостійності і навичок соціального функціонування в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі передбачають розробку структурно-функціональної моделі соціалізації дітей шкільного віку у творчих об'єднаннях інших напрямів позашкільної освіти на основі організаційного, діяльнісного, корекційного, цільового та терапевтичного підходів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бех, І. Д. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей*. Київ-Чернівці: Букрек.
- Бусел, В. Т. (Ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун. Отримано з: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989>
- Дрозд, Л. В. (2020). Корекційно-розвивальна програма з формування життєвого цілепокладання у підлітків в умовах спеціальних закладів освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*, 2. 183-190.
- Коваленко, В. Є. (2019а). Взаємодія закладів позашкільної та загальної середньої освіти у процесі соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями. *Педагогіка та психологія*, 61. 81-91
- Коваленко, В. Є. (2019b). Позашкільна освіта дітей з особливими освітніми потребами як фактор їх соціалізації. У *Man and environment, trends and prospects. Abstracts of III International Scientific and Practical Conference (Tokyo, Japan. 10-11 February 2020)* (pp. 139-141). Tokyo: ISG.
- Коваленко, В. Є. (2020а). Вікові особливості соціального становлення дітей з інтелектуальними порушеннями в спеціальних психолого-педагогічних дослідженнях. *Науковий вісник Мукачівського Державного Університету. Педагогіка та психологія*, 6(2), 173-184.
- Коваленко, В. Є. (2020b). Особливості соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями в онтогенетичному вимірі. У *Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики: тези доповідей XX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 листопада 2020 р.)*, 1. Київ: Університет "Україна".
- Коваленко, В. Є. (2020с). Соціалізація дітей з інтелектуальними порушеннями у гуртковій роботі спортивно-оздоровчого напрямку позашкільної освіти. У *Фізичне виховання та спорт в закладах вищої освіти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (18 грудня 2020 року, м. Харків)* (сс. 184-186). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця.
- Коваленко, В. Є. (2020d). Соціалізація особистості як предмет психолого-педагогічних та соціологічних досліджень. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 7(338), 5-16.
- Коваленко, В. Є. (2020е). Структура системи позашкільної освіти в Україні. *SWorldJournal*, 6(4), 103-107.
- Коваленко, В. Є. (2020f). Ціннісні орієнтації особистості як показник соціалізованості дітей з інтелектуальними порушеннями. У *Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23–24 жовтня 2020 року)* (сс. 61-64). Львів: ГО "Львівська педагогічна спільнота".
- Коваленко, В. Є., & Туренко, Н. М. (2020). Гурткова робота як засіб соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 9(103). 78-90.

- Литовченко, О. В. (2013). Сучасні моделі залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, 10, 130-139. Отримано з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2013_10_14
- Мархалюк, Н. П. (Ред.). (2020). *Форми роботи з вивчення рідного краю юними краєзнавцями*. Отримано з: <http://st-test.fln.com.ua/upload/files/123/85ddf462db0b9afe116ba33c6d68a8c6.pdf>
- Миронова, С. П. (2008). *Олігофренопедагогіка*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет; редакційно-видавничий відділ.
- Міністерство освіти і науки України. (2014). *Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи: Наказ МОН України від 02.10.2014 № 1124*. Отримано з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1340-14#Text>
- Міністерство охорони здоров'я України. (2013). *Про затвердження Державних санітарних норм та правил "Гігієнічні вимоги до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційних центрів"*: Наказ МОЗ України № 144 від 20.02.2013. Отримано з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0410-13#Text>
- Морозова, Н. Г. (1969). *Формирование познавательных интересов у аномальных детей*. Москва: Просвещение.
- Омельченко, Д. Г. (2017). *Навчальна програма з позашкільної освіти "Юні туристи-краєзнавці"*. Початковий рівень. Отримано з: <https://drive.google.com/file/d/0B0kHwvQLtSb5TWZtTEY3WDlwc1E/view?resourcekey=0-SQlzlWV3MafgzEqwe9GyfQ>
- Редіна, В. А. (2000). *Організація пошукової діяльності учнів у позашкільних закладах освіти*. (Дис. канд. пед. наук). Інституту проблем виховання АПН України, Київ.
- Синьов, В. М., Бистрова, Ю. О., Коваленко, В. Є., & Бистров, А. Є. (2019). Висвітлення проблеми емоційно-поведінкових порушень в осіб з інтелектуальною недостатністю в українській психолого-педагогічній науці. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*, 13, 242-256.
- Супрун, М. О. (2009). *Корекційне виховання учнів допоміжної школи засобами учнівського самоврядування*. Київ : МП "Леся".
- Шульженко, Д. І. (2018). Етична та психокорекційна складові інклюзивної системи навчання учнів із інтелектуальними та аутистичними порушеннями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 35, 173-180.
- Agran, M., Wojcik, A., Cain, I., Thoma, C., Achola, E., Austin, K., Nixon, C. & Tamura, R. (2017). Participation of Students with Intellectual and Developmental Disabilities in Extracurricular Activities. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 52(1), 3-12.

- Efthymiou, E. & Kington, A. (2017). The development of inclusive learning relationships in mainstream settings: A multimodal perspective. *Cogent Education*, 4. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2017.1304015>
- Wethal, E. (2014). *Inclusion of children and youth with disabilities in scouting*. (Master's Thesis Master of Philosophy in Special Needs Education). University of Oslo. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/30829927.pdf>

REFERENCES

- Bekh, I. D. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti* [*Personality on the way to spiritual values*]. Kyiv-Chernivtsi : Bukrek. [in Ukrainian].
- Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [*Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*]. Kyiv; Irpin: Perun. Retrieved from: <http://sum.in.ua/s/zasada> [in Ukrainian].
- Drozd, L. V. (2020). Korektsiino-rozvyvalna prohrama z formuvannia zhyttievoho tsilepokladannia u pidlitkiv v umovakh spetsialnykh zakladiv osvity. [Correctional and developmental program for the formation of life goals in adolescents in special educational institutions]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Psykholohichni nauky*, 2, 183-190. [in Ukrainian].
- Kovalenko, V. Ye. (2019a). Vzaiemodiia zakladiv pozashkilnoi ta zahalnoi serednoi osvity u protsesi sotsializatsii ditei z intelektualnymy porushenniamy. [Interaction of out-of-school and general secondary education institutions in the process of socialization of children with intellectual disabilities.]. *Pedahohika ta psykholohiia*, 61, 81-91. [in Ukrainian].
- Kovalenko, V. Ye. (2019b). Pozashkilna osvita ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy yak faktor yikh sotsializatsii. [Features of socialization of children with intellectual disabilities in the ontogenetic dimension]. In *Man and environment, trends and prospects. Abstracts of III International Scientific and Practical Conference (Tokyo, Japan. 10-11 February 2020)* (pp. 139-141). Tokyo: ISG. [in Ukrainian].
- Kovalenko, V. Ye. (2020a). Vikovi osoblyvosti sotsialnoho stanovlennia ditei z intelektualnymy porushenniamy v spetsialnykh psykholoho-pedahohichnykh doslidzhenniakh [Age features of social formation of children with intellectual disabilities in special psychological and pedagogical researches]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho Derzhavnoho Universytetu. Pedahohika ta psykholohiia* [*Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Pedagogy and psychology*], 6(2), 173-184. [in Ukrainian].
- Kovalenko, V. Ye. (2020b). Osoblyvosti sotsializatsii ditei z intelektualnymy porushenniamy v ontohenetychnomu vymiri [Features of socialization of children with intellectual disabilities in the ontogenetic dimension]. In *Inklyuzyvne osvittie seredovyshche: problemy, perspektyvy ta krashchi praktyky: tezy dopovidei 20 Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 18–19 lystopada 2020 r.)* [*Inclusive educational environment: problems, perspectives and best practices: abstracts of the reports of the 20 International scientific-practical conference (Kyiv, November 18-19, 2020)*], 1. Kyiv: Universytet "Ukraina".

- Kovalenko, V. Ye. (2020c). Sotsializatsiia ditei z intelektualnymy porushenniamy u hurtkovii roboti sportyvno-ozdorovchoho napriamu pozashkilnoi osvity [Socialization of children with intellectual disabilities in the group work of sports and recreation of out-of-school education]. In *Fizychne vykhovannia ta sport v zakladykh vyshchoi osvity: materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (z mizhnarodnoiu uchastiu) (18 hrudnia 2020 roku, m. Kharkiv)* (ss. 184-186) [*Physical education and sports in higher education institutions: materials of the II All-Ukrainian scientific-practical conference (with international participation) (December 18, 2020, Kharkiv)*] (pp. 184-186). Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia. [in Ukrainian].
- Kovalenko, V. Ye. (2020d). Sotsializatsiia osobystosti yak predmet psykholoho-pedahohichnykh ta sotsiolohichnykh doslidzhen [Socialization of personality as a subject of psychological, pedagogical and sociological research]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka* [Bulletin of Taras Shevchenko Lviv National University], 7(338), 5-16. [in Ukrainian]
- Kovalenko, V. Ye. (2020e). Struktura systemy pozashkilnoi osvity v Ukraini. [The structure of the out-of-school education system in Ukraine]. *SWorldJournal*, 6,(4), 103-107. [in Ukrainian]
- Kovalenko, V. Ye. (2020f). Tsinnisni oriiientatsii osobystosti yak pokaznyk sotsializovanosti ditei z intelektualnymy porushenniamy [Value orientations of personality as an indicator of socialization of children with intellectual disabilities]. In *Psykhologhiia ta pedahohika: suchasni metodyky ta innovatsii, dosvid praktychnoho zastosuvannia: Zbirnyk tez naukovykh robot uchastykiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Lviv, 23–24 zhovtnia 2020 roku)* (ss. 61-64) [*Psychology and pedagogy: modern methods and innovations, experience of practical application: Collection of abstracts of scientific works of participants of the international scientific-practical conference (Lviv, October 23-24, 2020)*] (pp. 61-64). Lviv: HO "Lvivska pedahohichna spilnota". [in Ukrainian]
- Kovalenko, V. Ye., & Turenko, N. M. (2020). Hurtkova robota yak zasib sotsializatsii ditei z intelektualnymy porushenniamy [Group work as a means of socialization of children with intellectual disabilities.]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii* [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies], 9(103), 78-90. [in Ukrainian]
- Lytovchenko, O. V. (2013). Suchasni modeli zaluchennia ditei ta molodi z osoblyvymy potrebamy do pozashkilnoi osvity [Modern models of involvement of children and youth with special needs in out-of-school education]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy* [Current problems of education and upbringing of people with special needs], 10, 130-139. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2013_10_14 [in Ukrainian].
- Markhaliuk, N. P. (Ed.). (2020). *Formy roboty z vyvchennia ridnoho kraiu yunymy kraieznavtsiamy* [Forms of work on the study of the native land by young local historians]. Retrieved from: <http://st-test.fln.com.ua/upload/files/123/85ddf462db0b9afe116ba33c6d68a8c6.pdf> [in Ukrainian]
- Myronova, S. P. (2008) *Olihofrenopedahohika* [Oligophrenic pedagogy]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi derzhavnyi universytet; redaktsiino-vydavnychy viddil. [in Ukrainian]

- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. (2014). *Pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh aktiv, yaki rehlementuiut poriadok orhanizatsii turystsko-kraieznavchoi roboty: Nakaz MON Ukrainy vid 02.10.2014 № 1124* [On approval of normative legal acts regulating the procedure for organizing tourist and local lore work: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 02.10.2014 № 1124]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1340-14#Text>
- Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy [Ministry of Health of Ukraine]. (2013). *Pro zatverdzhennia Derzhavnykh sanitarnykh norm ta pravyl "Hihienichni vymohy do ulashtuvannia, utrymannia i rezhymu spetsialnykh zahalnoosvitnykh shkyl (shkil-internativ) dlia ditei, yaki potrebuuiut korektsii fizychnoho ta (abo) rozumovoho rozvytku, ta navchalno-reabilitatsiinykh tsentriv": Nakaz MOZ Ukrainy № 144 vid 20.02.2013* [On approval of the State sanitary norms and rules "Hygienic requirements for the arrangement, maintenance and regime of special secondary schools (boarding schools) for children in need of correction of physical and (or) mental development, and training and rehabilitation centers": Order of the Ministry of Health of Ukraine № 144 from 20.02.2013]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0410-13#Text>
- Morozova, N. G. (1969). *Formirovanie poznavatel'nyh interesov u anomal'nyh detej* [Formation of cognitive interests in abnormal children]. Moskva: Prosveshhenie. [in Russian].
- Omelchenko, D. H. (2017). *Navchalna prohrama z pozashkilnoi osvity "Iuni turysty-kraieznavtsi". Pochatkovyi riven. [Curriculum for extracurricular education "Young tourists-local historians". Initial level]*. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/0B0kHwvQLtSb5TWZtTEY3WDlwc1E/view?resourcekey=0-SQlzlWV3MafgzEqwe9GyfQ>. [in Ukrainian].
- Redina, V. A. (2000) *Orhanizatsiia poshukovoi diialnosti uchniv u pozashkilnykh zakladakh osvity* (Dys. kand. ped. nauk) [Organization of search activities of students in out-of-school educational institutions (Thesis for a Degree Candidate of Pedagogical Sciences)]. Institute of Education Problem, Kyiv [in Ukrainian].
- Synov, V. M., Bystrova, Yu. O., Kovalenko, V. Ye., & Bystrov, A. Ye. (2019). Vysvitlennia problemy emotsiino-povedinkovykh porushen v osib z intelektualnoi nedostatnistiu v ukrainskii psykholoho-pedahohichnii nausti [Coverage of the problem of emotional and behavioral disorders in people with intellectual disabilities in the Ukrainian psychological and pedagogical science]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity. Pedahohichni nauky* [Current issues of correctional education. Pedagogical sciences], 13, 242-256. [in Ukrainian].
- Suprun, M. O. (2009) *Korektsiine vykhovannia uchniv dopomizhnoi shkoly zasobamy uchnivskoho samovriaduvannia* [Corrective education of auxiliary school students by means of student self-government]. Kyiv: MP "Lesia". [in Ukrainian]
- Shulzhenko, D. I. (2018). Etychna ta psykhekorektsiina skladovi inkluzyvnoi systemy navchannia uchniv iz intelektualnymy ta autystychnymy porushenniamy [Ethical and psycho-correctional components of an inclusive education system for students with intellectual and autistic disorders]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia* [Scientific journal of the National Pedagogical University

named after M. P. Drahomanov. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology, 35, 173-180. [in Ukrainian]

- Agran M., Wojcik A., Cain I., Thoma C., Achola E., Austin K., Nixon C. & Tamura R. (2017). Participation of Students with Intellectual and Developmental Disabilities in Extracurricular Activities. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*. 52 (1) (March 2017), 3-12. [in English]
- Efthymiou, E. & Kington, A. (2017). The development of inclusive learning relationships in mainstream settings: A multimodal perspective. *Cogent Education*, 4. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2017.1304015>. [in English].
- Wethal, E. (2014). *Inclusion of children and youth with disabilities in scouting*. (Master's Thesis Master of Philosophy in Special Needs Education). University of Oslo. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/30829927.pdf> [in English].

Коваленко Вікторія Євгенівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри здоров'я людини,
реабілітології і спеціальної психології
Харківського національного
педагогічного університету імені
Г. С. Сковороди
каб. 222-Б, вул. Валентинівська, 2,
Харків, Україна 61168
Тел. +38(099) 054 66 24
ORCID ID 0000-0002-7792-4653
e-mail: kovalenkov811@gmail.com

Kovalenko Viktoriia,
PhD psychology, professor assistant,
Professor assistant of the of Human Health,
Rehabilitology and Special Psychology
Department of H.S. Skovoroda Kharkiv
National Pedagogical University
Room 222-B, 2, Valentynivska Str, Kharkiv,
Ukraine 61168
Tel. +38(099) 054 66 24
ORCID ID 0000-0002-7792-4653
e-mail: kovalenkov811@gmail.com